

УДК 37.012.4:372.882

Басюк Леся,

*старший лаборант кафедри комп'ютерних систем та мереж
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АСПЕКТІ ГЕНДЕРНОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTI

Важливою умовою виховання гармонійної особистості, позбавленої будь-яких проявів дискримінації, є гендерний підхід у навчанні. У статті актуалізовано питання гендерної збалансованості змісту навчальної літератури, розглянуто особливості гендерної орієнтації змісту підручника з української літератури для сьомого класу загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *шкільний підручник, гендерна орієнтованість, українська література.*

An important condition for the training of a harmonious personality, devoid of any form of discrimination, is a gender-sensitive approach in education. The article mainstream gender-balanced content of textbooks, is considered particularly gender identity content textbooks on Ukrainian literature for 7th grade secondary school.

Keywords: *gender orientation, school textbook, Ukrainian literature.*

На сьогоднішньому етапі розвитку нашої держави однією із вимог часу є впровадження гендерної рівності у всі сфери життєдіяльності суспільства. Для реалізації поставленої мети Україною ухвалено низку правових документів, покликаних регулювати механізми подолання гендерної дискримінації. Не є виключенням й система освіти, яка переживає період адаптації до нових принципів виховання й розвитку дитини, позбавленої будь-яких упереджень та стереотипів дискримінаційного характеру. Успішність досягнення цього завдання залежить від багатьох чинників, одним з яких є зміст навчальної літератури, зокрема підручника. Адже окрім знань з предмета, які школярство черпає зі шкільного під-

ручника під час роботи з ним «завжди виникають побічні результати, які за своїми масштабами та значущістю можуть переважати передбачуваний ефект знань. Нині загальноновизнано, що побічним результатом, який свідомо чи несвідомо закладається авторами-упорядниками в зміст шкільних підручників, є певні гендерні стереотипи, що нав'язуються підліткам через приклади, інтерпретацію певних подій, ілюстративний матеріал, граматичні та синтаксичні конструкції тощо» [1, с. 13].

Свою увагу ми зосереджуємо на підручниках з української літератури, керуючись тим, що саме художня література, зберігаючи в собі дух епохи минулого, транслює у майбутнє певну матрицю світу. Порівнюючи себе з героями творів, тим чи іншим чином читацька аудиторія приміряє на себе ролі, характери, поведінку, заковані у художніх рядках.

Аналіз навчальної літератури у контексті гендерного компонента проводиться багатьма вітчизняними дослідниками та дослідницями. Можемо назвати такі прізвища, як С. Вихор (гендерний аналіз документів шкільної освіти), Н. Генсіцька-Антонюк (вплив змісту підручників на гендерну соціалізацію школяра), Т. Дороніна (аналіз шкільних підручників в аспекті гендерної збалансованості), О. Кікінеджи (аналіз підручників початкової школи у рамках питання гендеру у соціально-психологічному вимірі), О. Марущенко (вплив змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості школяра), Н. Шевченко (гендерні стереотипи у виданнях для дошкільнят) та ін. Проте питання гендерної збалансованості у шкільному підручнику з української літератури комплексно досліджено не було, що дає підстави вважати обрану нами тему новою й актуальною.

Об'єкт дослідження – підручник з української літератури для середньої загальноосвітньої школи. Предмет дослідження – гендерна збалансованість змісту підручника з української літератури.

Мета дослідження – здійснити аналіз шкільного підручника з української літератури в аспекті гендерної збалансованості. Для досягнення поставленої задачі нами використано методи структурного аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення даних.

Через обмеженість даної публікації об'єктом нашого дослідження обрано лише один підручник з української літератури для

7-го класу загальноосвітніх шкіл [2]. На обкладинці підручника зображено у центрі малюнка гетьмана на коні, а на задньому плані – кобзарів, співців, колядників, що символізують історію України, зокрема козацьку добу. Проте увагу привертає те, що ця «історія» має виключно чоловіче обличчя, тобто на малюнку немає жодної жінки, що є проявом недооцінювання ролі жінок у історичному минулому нашої держави.

Аналіз мови підручника показав, що звертання до читацької аудиторії вжито у множині, тим самим не виокремлюючи ні хлопців, ні дівчат: «ви вже ознайомились», «прилучаймося до скарбів культури», «розкажіть», «прочитайте», «підготуйте» [2]. Проте в завданні до класу щодо рецензування відповідей на уроці наявний андроцентризм. Завдання звучить так: «Рецензування відповіді однокласника» [2, с. 328], приховано позбавляючи права на відповіді однокласниць. У поясненнях до цього завдання читаємо: «прорецензувати відповідь свого однокласника», «що можна сказати про культуру мови виступаючого», «як можна оцінити виступ учня» [2, с. 328]. Тобто апелювання відбувається виключно до чоловічої частини класу, тим самим дискримінуючи його жіночу частину. Присутній андроцентризм і в пояснювальних матеріалах, наприклад, у вступному слові читаємо: «*Письменник* відтворює життя через індивідуальні художні образи або картини. *Він* розкриває суспільні відносини, характери і переживання людей на прикладі конкретної особи, яка є літературним героєм і ніби олюднює все зображуване. Але *письменник* не просто копіює природні та суспільні явища, як фотограф. *Він* відбирає найхарактерніші з них, осмислює і доповнює з допомогою творчої уяви» [2, с. 4] (курсив наш – Л.Б.). Слова «письменник» та «він», вжиті неодноразово, є прихованим посиленням, яке зміцнює стереотип про те, що у мистецтві, зокрема літературі, талановиті письменниці відсутні, що, звичайно, не відповідає дійсності. Ця ж думка підсилюється у пояснювальному слові до розділу «Українська література XIX століття»: «Нелегкою була доля письменників, які жили і творили у XIX ст. ...Тож вчитаймося у твори письменників XIX ст., які, виступивши у літературі в такі тяжкі часи, зуміли збагатити золотий фонд нашої духовної культури» [2, с. 98]. За цими ствердженнями література XIX ст.

є літературою виключно чоловіків. Проте це суперечить фактам, адже на літературній арені другої половини ХІХ ст. плідно працювала, збагачуючи золотий фонд нашої культури, плеяда видатних письменниць: Марко Вовчок, Наталя Кобринська, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка та інші. Більше того, ці письменниці змінювали «обличчя» української літератури, позбавляючи її стереотипних уявлень про жіночу долю, створюючи нові жіночі образи, синтезуючи українську самобутність і європейську культуру. На нашу думку, навіть якщо за програмою творчість цих авторок вивчається в інших класах, у теоретичному матеріалі учителю/вчительці варто згадати ці постаті.

Подальший аналіз підручника показав наявність андроцентризму і в питаннях для закріплення вивченого матеріалу: «Які теми найхарактерніші для творчості українських письменників ХХ ст.?» [2, с. 526], «Які з вивчених вами літературних героїв виявляють доброту і милосердя?» [2, с. 526], «Розкажіть про вашого улюбленого літературного героя» [2, с. 530], «Складіть питання для проведення вікторини в класі на тему «Українські письменники ХХ століття»» [2, с. 532], «Проаналізуйте самостійно вірш сучасного українського поета» [2, с. 532], «Зберіть матеріали про одного з письменників, який народився у вашому краї» [2, с. 533]. Знову мова йде виключно про чоловічу стать – письменники, поети, герої, залишаючи поза увагою письменниць, поетес, героїнь. Це, окрім закріплення хибної інформації про світ мистецтва як чоловічий, ще й автоматично позбавляє учнів/учениць вибору, адже, отримавши своєрідну установку, – написати про *письменників*, проаналізувати вірш *поета* – вони можуть не звернутись у своїй роботі до постатей письменниць, творчості поетес тощо.

Привертають увагу й запропоновані теми для написання творів, наприклад, в одному із завдань добірка тем така: «Незабутнє дитинство», «Бабусині казки», «Мамині колісанки» [2, с. 532]. За цими темами вимальовується асоціативний ланцюг – дитинство-бабуся-мама, тобто виховання, дитячі розваги, піклування за дитину – це прерогатива жіночої половини сім'ї. Наступна добірка тем звучить таким чином: «Уклін тобі, хліборобе!», «Ціна шматочка хліба», «Руки батька пахнуть хлібом», «Сонячний пахучий коро-

вай» [2, с. 532]. Тут створюється інший ланцюг: хліб-праця-батько, тобто роль здобувача, робітника належить чоловічій частині родини. Такий тенденційний погляд на розподіл обов'язків у сім'ї утворює гендерні стереотипи про жіночі і чоловічі соціальні ролі та звужує межі самовизначення школярів і школярок.

Кількість митців, творчість яких запропоновано для вивчення на уроці, також демонструє домінування однієї статі над іншою, а саме: 11 авторів-чоловіків і жодної авторки-жінки. На позакласне вивчення винесено твори, авторами яких є у кількісному відношенні 9 чоловіків та 2 жінки (Олена Матушок, Катерина Мотрич). Розуміємо, що до програми відбираються митці не за статтю, проте така диспропорція створює хибне уявлення про меншовартість творчого доробку жіночого авторства.

Безпосередньо літературні тексти не стали об'єктом нашого аналізу, адже їх добір відбувається відповідно до літературної концепції освіти з урахуванням вікових особливостей школярства та естетично-виховного потенціалу творів. Звертаємо увагу на те, що, наприклад, добірка текстів з усної народної творчості та пояснення до них є гендерно-збалансованими. Поряд із розповіддю про оспіваний у історичній думі героїзм козака Голоти йде мова про і про патріотизм Марусі Богуславки. Коли йдеться про балади, то автор підручника наводить баладу «Трой-зілля» про посіченого ворогами Івася, з якого вирросло зілля, та баладу «Ой чиє ж то жито, чиї ж ті покоси», у якій дівчина через конфлікти зі свекрухою перетворилась на тополь. Окрім того, згадуються балади про козацькі силу й патріотизм, і ті, у яких йдеться про незламних, гідних українок [2]. Тобто у доборі зразків народної творчості простежується гендерна пропорційність, що свідчить про наявність у культурі українців, яку віддзеркалює фольклор, гендерного балансу. Звичайно, у наративі творів можуть бути наявні гендерні стереотипи про розподіл жіночих і чоловічих ролей у родині, за професійним спрямуванням, у відведених для них соціальних сферах тощо. Залежно від того, який шлях аналізу твору буде обрано на уроці – пообразний, проблемно-тематичний, композиційний, цілісний, – учитель/вчителька акцентуватиме увагу на пізнавально-виховному значенні твору, правильно пояснивши ті чи інші прояви наявної у тексті гендерної дисгармонії.

Можемо констатувати, що зміст розглянутого підручника містить у собі приклади гендерної асиметрії, домінування однієї статі над іншою. Безумовно, ми не звинувачуємо у цьому автора підручника, адже він лише відтворив пануючу модель світу, і саме від гендерної компетенції вчителів, їх трактування матеріалу залежить, що саме візьмуть діти із прочитаного, почутого, вивченого, яка матриця світу закодується на їх підсвідомості.

Звісно, наші приклади тільки актуалізують проблему і процес звільнення від ідеології сексизму довготривалий, проте впевнені, застосування гендерного підходу до вивчення шкільних предметів, зокрема української літератури, намагання здолати укорінені гендерні стереотипи та тенденційні погляди на ролі жінки і чоловіка сприятимуть вихованню гендерно-компетентної особистості з егалітарною свідомістю, яка матиме усі умови для самовираження безвідносно до статі, а лише відповідно до своїх можливостей та внутрішніх бажань.

Використана література:

1. Городнова Н. М. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : спец. 19.00.07, «Педагогіка та вікова психологія» / Н.М. Городнова. – К., 2006. – 24 с.

2. Цимбалюк І. http://lib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=KV_PRINT&P21DBN=KV&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR= Українська література: підручник для 7 класу / В. І. Цимбалюк. Мін. освіти України; – 2-е вид. – Київ : Освіта, 1997. – 543 с.